

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

TIJORAT BANKLARIDA INNOVATSION JARAYONLARNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING NAZARIY QARASHLARI

Djurayev Kamoliddin Tashbaltayevich
O‘zMU “Makroiqtisodiyot” kafedra o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida innovatsion jarayonlarni boshqarish samaradorligini oshirishning nazariy qarashlari ko'rib chiqiladi shu tufayli bank aktivlarining likvidligi masalalari o'rganildi, shuningdek, yuqori noaniqlikni tavsiflovchi banklarning innovatsion faoliyati bo'yicha amaliy takliflar berildi, bu esa o'z navbatida xatarlarni boshqarishning moslashuvchan va moslashuvchan modellaridan foydalanishni talab qiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion faoliyat, tijorat banki, kredit, bankning kredit portfeli, kredit portfelini boshqarish, rentabellik, xatarlar, diversifikatsiya.

Har qanday davlatning iqtisodiy rivojlanish sur'ati har doim yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va o'zlashtirish darajasi bilan belgilanadi va zamonaviy texnologik inqilob sharoitida innovatsion jarayonlar rivojlanishning asosiy va doimiy omillaridan biriga aylanadi.

Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar globallashuv va barqaror rivojlanish talablarini hisobga olgan holda iqtisodiyotni boshqarish tizimlarini qayta qurmoqdalar. Zamonaviy tendentsiyalarni baholash uchun ushbu talablarning ahamiyatini tan olgan holda, ular siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa jarayonlarning yangi bosqichining universal xususiyatlari bo'lib xizmat qila olmasligini ta'kidlaydiganlar bilan kelishish kerak. Iqtisodiyotni rivojlantirishning ushbu bosqichining aniqroq tavsifi "innovatsion rivojlanish"ta'rifi bo'ladi. Buni O'zbekiston Respublikasi hukumatining mamlakat iqtisodiyotini xomashyodan o'sishning innovatsion modeliga o'tkazishga qaratilgan dasturiy liniyasi tasdiqlaydi. Ushbu dastur liniyasi barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning, shu jumladan banklarning faoliyatiga bo'ysunishi kerak.

O'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga muvofiq, tijorat banklari bozor munosabatlarining to'laqonli ishtirokchilari sifatida innovatsion jarayonlarning qo'zg'atuvchisiga aylanib, ushbu sharoitlarga moslashishga majbur bo'lmoqdalar. Ushbu jarayonlar bankning umumiy rivojlanish strategiyasiga kiritilgan funktsional innovatsion strategiya doirasida boshqarilishi va tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Aynan banklarda biznesning yangi shakllari, yangi xizmat ko'rsatish usullari, yangi tovarlar va mijozlarning ortib borayotgan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan moliyaviy vositalar paydo bo'ladi. Innovatsiya nafaqat banklar rivojlanishining, balki davlatning iqtisodiy rivojlanishining eng muhim barqarorlashtiruvchi omiliga aylanmoqda.

Shuni ko'rsatish mumkinki, innovatsiyalarni amalga oshirishda noaniqlik va xavfni keltirib chiqaradigan omillar, ma'lumotlarning to'liq emasligi va

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

assimetriyasi va boshqalar mavjud. boshqacha qilib aytganda, bozorda innovatsion faoliyatning samarali natijasini ta'minlash har doim ham mumkin emas, bu innovatsion mahsulotlar bozorining muvaffaqiyatsizliklari oqibatlarini oldini olishga qaratilgan davlat siyosatining qabul qilinishi va rivojlanishiga olib keladi. Davlat siyosati innovatsion faoliyatni normativ-huquqiy qo'llab-quvvatlashga, infratuzilma va intellektual mulkni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. O'zbekistonda hali ham innovatsion mahsulotlarni moliyalashtirishni ta'minlaydigan venchur fondlari yetarli emas, innovatsiyalarni to'g'ri axborot bilan qo'llab-quvvatlash ta'minlanmagan. Bundan tashqari, innovatsion faoliyat institutlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, universitet fanining bank sohasi va iqtisodiy hayot bilan samarali bog'lanishini ta'minlash etarli emas. Ushbu masalalar banklarda va ishlab chiqarishda innovatsiyalarni samarali tashkil etishga yordam beradigan zudlik bilan hal qilishni talab qiladi.

Tijorat banklari likvidligi, ularni tartibga solish kabi masalalar rossiyalik iqtisodchilar O.Lavrushin (2005), I.Larionova (2003), V.Usoskin (1998), V.Kolesnikov (1995), G.Panovalar (1997) tomonidan ham juda chuqur o'rganilib, tegishli ilmiy va nazariy xulosalar shakllantirilgan, quyida ularning ayrimlari bilan tanishib chiqamiz.

Ye.Jarkovskaya (2006) tahriri ostida nashr etilgan adabiyotda “likvidlik – bu bankning o‘z vaqtida, to‘liq va minimal xarajatlar evaziga majburiyatini bajarishdir”, –deb ta’rif berilgan, biz muallifning o‘z vaqtida va to‘liq degan fikriga qo‘shilamiz, chunki bank mijozning talabi bo‘yicha pul mablag‘lari o‘tkazish yoki naqd pulga bo‘lgan talabini u talab qilgan payt, ya’ni shu kuni bajarishi juda muhim hisoblanadi. Bank buni bir soat, ikki soat yoki 1-2 kunga kechiktirib bajarishi mumkin kechiktirib bajarishi ham likvidsizlik holatiga tushib qolganligini anglatadi.

Professor O.I.Lavrushin fikricha “Bank likvidligi – uning o‘z vaqtida va kam sarflar hisobiga omonatchilar, kreditorlar va boshqa mijozlar oldidagi majburiyatini ado etishidir” (2005). Bu ta’rifda e’tiborli jihati, biz yuqorida ta’kidlagan “to‘liq” degan ibora ishlatilmagan, shu jihatdan, bizning fikrimizcha banklar mijozlar oldidagi majburiyatini to‘liq bajarilishi muhim hisoblanadi.

Professor A.Tavasiyev (2001): “Bank likvidligi – tahlil jarayonida bank mijozlar va turli kontragentlar oldida majburiyatlarini bajarish imkoniyati va istagining mavjudligida namoyon bo‘ladi”. Bizning fikrimizcha, ushbu ta’rif boshqalariga nisbatan bankning likvidlilik holatini ochib berishga xizmat qila olmaydi, chunki “tahlil jarayonida”, “imkoniyati va istagining mavjud bo‘lishi” kabi iboralar bu yerda ortiqcha qo‘llanilgan bo‘lib, bank likvidli bo‘lishi uchun majburiyatni to‘liq va talab qilingan paytda bajarishi muhim hisoblanadi. Bankning imkoniyati va istagining bor yoki yo‘qligi mijoz o‘z pulini talab qilganda inobatga olinmaydi, agar bajarmasa u likvidsizlik deya baholanib, mijozlarning bankka bo‘lgan ishonchi pasayadi, oxir oqibat yo‘qoladi va bankrotlik holatiga tushib qoladi.

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

V.I.Kolesnikov va L.P.Krolevitskayalar (2002): “likvidlilik – bu tijorat banki kontragentlar tomonidan o‘z vaqtida va to‘liq bajarilishini ta‘minlash, bu esa bank kapitalining yetarliligi, tegishli muddatlarni hisobga olgan holda bank balansining aktiv va passiv moddalari bo‘yicha mablag‘ hajmi va uning joylashtirilishi demakdir”. Albatta ta‘rif juda ham keng va ayrim iboralar (...bank kapitalining yetarliligi..., ... aktiv va passiv moddalari bo‘yicha mablag‘ hajmi va uning joylashtirilishi...) ortiqcha qo‘llanilgan deb hisoblaymiz, biroq e‘tiborli jihati “o‘z vaqtida va to‘liq” degani fikrlari e‘tiborga loyiq deyishimiz mumkin.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlari, xususan prof. Sh.Abdullayeva, prof. A.Omonov, i.f.d. O.Sattarov, i.f.d. A.Abdullayev va boshqa iqtisodchi olimlar ham banklarning likvidlilik bo‘yicha o‘z munosabatlari va nuqtai nazarlarini bildirgan, biroq ularning barchasida banklarning likvidlilik aynan raqamli iqtisodiyot sharoitida qanday bo‘lishi masalasi asosiy obyekt sifatida qaralmagan.

Masalan Sh.Abdullayeva (2010): “Likvidlilik atamasini sotish, aktivlarni pul mablag‘lariga aylantirishning amalga oshirilishini, ya‘ni bankning Markaziy bank yoki vakil banklardagi naqd pul mablag‘laridan oqilona foydalanish, likvid aktivlarini sotish imkoniyati va h.k. larni anglatadi.”, deb ta‘rif bergan bo‘lsa, A.Omonov (2010) “Likvidlilik – bu bankning mijozlardan kutilgan va kutilmagan holatlarda moliyaviy resurslarga bo‘lgan talabni qondirish qobiliyatidir”, -deya ta‘kidlaydi.

Christa H.S. Bouwman (2013) o‘zining tadqiqotlarida an‘anaviy va ixtisoslashgan banklar nuqtai nazaridan bank likvidlilikni yaratish bo‘yicha nazariy va empirik adabiyotlarni o‘rgangan. Uning fikricha, likvidlilik va kapitalning dastlabki tarixiy dalillari 1800 yilga to‘g‘ri keladi. Biroq eski adabiyotlarning aksariyat qismida bank likvidlilik kapitalning yetarlilik darajasi va aktivlarning sifat parametrlarining ustuvorligi tufayli bank barqarorligining ikkinchi darajali o‘lchovi sifatida qaralgan.

O‘scar Jordà, Björn Richter, Moritz Schularick, Alan M. Taylor (2017) bankdagi og‘ir moliyaviy holatda yuqori kapital stavkalarining rolini o‘rganishgan. Mamlakatlararo tahlilida ular to‘lov qobiliyati parametrlari va kapital nisbati ahamiyatga ega emasligi, balki kreditning depozitga nisbati kabi likvidlilik parametrlari va depozit bo‘lmagan mablag‘larning ulushi moliyaviy zaiflashuviga ishora degan xulosaga kelgan.

Javier Bianchi va Saki Bigio (2014) global moliyaviy inqiroz davrida banklar tomonidan qarz berish va likvidlilikni pasayishi ortidagi asosiy omillarni tadqiq qilgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kreditlashning o‘sishi iqtisodiyotdagi tartibsizliklarda likvidlilikga yuqori xavfni tug‘dirishini aniqlagan.

Natacha Valla, Béatrice Saes-Escorbiac va Muriel Tiesset (2008) likvidlilik oqimlarining dinamikasi va miqdorini aniqlaydigan yangi aktivlarga asoslangan bank likvidlilikni sinovdan o‘tkazdi. Tadqiqotlar odatiy bo‘lmagan holatlarda likvidlilik ko‘rsatkichlari va likvidlilik oqimlarining likvidlilikka

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

nisbatan ishonchli prudensial yondashuvni ishlab chiqishda foydali bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatgan.

Berilgan ta’riflardan iqtisodchi olimlar banklarning to‘lov qobiliyati va likvidliligi kabi tushunchalarni e’tirof etgan holda, ularga o‘z yondoshuvlarini ifoda etmoqda, biroq, ushbu tushunchalar mazmun jihatidan bir-biridan jiddiy farq qilmaydi.

Darhaqiqat, likvidlilik tijorat banki faoliyatining muhim sifat ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, bankning ishonchliligi va barqarorligini ko‘rsatadi. Bankning likvidliligi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning majburiyatlarni bajarish imkoniyati ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Biroq, masalaning boshqa bir jihati ham mavjudki bank likvidliligi yuqoriligi uning daromadlari darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Колесников В. И (1997). др. Банковское дело. М: “Финансы и статистика”. 1995-480 с;
2. Панова Г (1997). Кредитная политика коммерческого банка. М: МКЦ, 1997-464 с.
3. Усоскин В (1998). Современный коммерческий банк: управление и операции. М: Антидар, 1998-320 с;
4. Ларинова И (2003). Управление активами и пассивами в коммерческом банке. М: “Консалтбанкир”, 2003-272 с;
5. Лаврушин О (2005). Банковское дело. Учебник. 2-е издание. М: Финансы и статистика, 2005-672 с.
6. Жарковская Е.П (2006). Банковские дело. Учебник.-М.: 2006, Стр. 345-346.
7. Банковское дело (2005). Учебник. Под редакцией О.И.Лаврушин, -М.:, 2005. Стр. -260.
8. Банковское дело (2001): Управление и технологии. Учебное пособие для вузов. Под редакцией А.Тавасиева. –М.:, 2001. Стр. – 388.
9. Банковское дело (2002). Учебник. Под редакцией В.И.Колесникова и Л.П.Кролевецкой. –М.: “Финансы и статистика”, 2002, Стр. -414.
10. Абдуллаева Ш (2010). Пул ва банклар. –Т.: 2010.
11. Омонов А.А (2010) Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бошқариш масалалари. Монография. “Фан ва технологиялари”, 2010 йил, 43 бет.
12. Christa H.S (2013). Bouwman. Liquidity: How Banks Create It and How It Should Be Regulated. Forthcoming in The Oxford Handbook of Banking (2nd edition; A.N. Berger, P. Molyneux, and J.O.S. Wilson (eds.)) Case Western Reserve University and Wharton Financial Institutions Center October 2013. P. 29-31.
13. Oscar Jordà (2017), Björn Richter, Moritz Schularick, Alan M. Taylor . Bank Capital Redux: Solvency, Liquidity, and Crisis. Federal Reserve bank of san Francisco working paper series. March 2017. P. 33-35.
14. Javier Bianchi Saki Bigio (2014). Banks, liquidity management and monetary policy. National bureau of economic research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 September 2014. Working Paper 20490 <http://www.nber.org/papers/w20490> P. 21-25.
15. Natacha Valla, Béatrice Saes-Escorbiac and Muriel Tiesset (2008). Bank liquidity and financial stability, Irving Fisher Committee on Central Bank Statistics/IFC Bulletin No 28. August 2008 P.41-42.

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

16. Klichev, B. (2014). Бошқарув ҳисобида баҳо шакллантиришни такомиллаштириш масалалари. Молия, 2014(5), 10–15. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10522860>
17. Ibragimov Gayratjon Artikovich. (2023). DIGITAL ECONOMY AND CHANGES IN BUSINESS ANALYSIS. International Journal of Research in Finance and Marketing (IJRFM), 13(12), 47-52. Retrieved from <https://euroasiapub.org/wp-content/uploads/IJRFM4Dec2023-Uzb.pdf>
18. Қличев, Б. (2022). Истеъмолчи манфаатлари асосида маҳсулотга баҳо шакллантириш масалалари таҳлили. Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar, 4 (20)-сон, 170-175.
19. Ibragimov Gayratjon Artikovich, Kurbanbaev Jurabek Eruvbayevich, Mukhiddinova Barno Gafurjanovna. (2019). The main differences between IFRS and NSA. International Finance and Accounting, 3(13), 1-12. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/285998049.pdf>
20. Ibragimov Gayratjon Artikovich. (2023). DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND OPERATIONAL SAFETY. International Journal of Research in Economics and Social Sciences(IJRESS), 13 (11), 95-101. Retrieved from <https://euroasiapub.org/wp-content/uploads/IJRESS10-Nov2023-Uzb.pdf>
21. Ibragimov Gayratjon Artikovich. (2024). EKSPORT-IMPORT OPERATSIYALAR HISOBI NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI . World Scientific Research Journal, 23(2), 215–222. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3034>
22. Самадова Наргиза Расуловна. (2024). KOPXONA IKTISODIY SALOXIYATINING KOMPLEKS TAHLILI COMPLEX ANALYSIS OF THE ECONOMIC COMPETENCE OF THE ENTERPRISE . World Scientific Research Journal, 23(2), 174–181. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3030>
23. Gayratjon Ibragimov. (2024). TIJORAT BANKLARIDA MBMB TIZIMINI JORIY ETISH MASALALARI . World Scientific Research Journal, 23(2), 223–230. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3035>
24. Пардаевич, Қ. Б. (2023). Хўжалик юритувчи субъектларда операцион фаолиятида ишлаб чиқариш ҳажмини ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, (2), 2181-1016.
25. Ibragimov Gayratjon Artikovich. (2024). MUQOBIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR . World Scientific Research Journal, 23(2), 231–238. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3036>
26. Қличев, Б. (2021, ноябрь 19). Ички аудит хизмати фаолиятида иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш масалалари. Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ маъмуриятчилиги ва халқаро солиққа тортиш механизми такомиллаштириш. Халқаро конференция материаллари тўплами. Тошкент, Ўзбекистон. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10531234>
27. Самадова Наргизза Расуловна. (2024). XЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР ИҚТISODIY SALOXIYATINI TAHLIL QILISH VA BAHOlash. World Scientific Research Journal, 26(3), 95–104. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3252>
28. Ibragimov Gayratjon Artikovich. (2024). BIZNES JARAYONLARINI OPTIMALLASHTIRISH YO‘NALISHLARI . World Scientific Research Journal, 23(2), 239–246. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3037>

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

29. Қличев, Б. (2021). Хўжалик юритувчи субъектларда ишбилармонлик фаоллиги таҳлили. Ақтуар молия ва бухгалтерия ҳисоби, 1 (3)-сон, 1-9. Retrieved from <https://finance.tsue.uz/wp-content/uploads/2021/06/4.-Қличев-Б.pdf>

30. Қличев, Б. (2021). Инновацион фаолиятда асосий воситалар таҳлилинини ташкил этиш масалалари. Инновацион иқтисодиёт: муаммолар, таҳлил ва ривожланиш истикболлари. Қарши, Ўзбекистон. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10531216>

31. Қличев, Б. (2021, сентябрь 30). Меҳнат мотивациясида моддий рағбатлантириш таҳлили. Молия-банк тизимида илм-фан, таълимнинг инновацион инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантиришда тошкент молия институтининг ўрни. Конференция материаллари тўплами, Тошкент, Ўзбекистон. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10531256>

32. Қличев Бахтиёр Пардаевич. (2023). ОПЕРАЦИОН ФАОЛИЯТ НАТИЖАЛАРИНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ТАҲЛИЛИ. World Scientific Research Journal, 21(1), 182–188. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2876>

